

URBANIZACIJA SR. CRNE GORE

ZDRAVKO IVANOVIĆ, Titograd

Urbanizacija kao proces koncentracije gradskog stanovništva bila je aktuelna pojava za svaku etapu razvoja ljudskog društva. To se može odnositi i na Crnu Goru. Uslovi u kojima su se razvijali crnogorski gradovi bili su specifični. Specifičnostima razvoja crnogorskih gradova najviše su doprinijeli istorijski uslovi. Urbanistički izgled gotovo svih tih gradova govori o utjecaju raznih epoha i civilizacija. Razna istorijska i antropogeografska ispitivanja u Crnoj Gori upućuju na konstataciju da su gradska naselja starog postanka. Zbog heterogenih prirodnih i istorijskih uslova ova urbana naselja su se sporo i dosta različito razvijala. U njihovom razvitku izdvajaju se stagnantnije i dinamičnije etape. Stagnatnom se može smatrati viševjekovna turska epoha. Sva gradska naselja bila su izraz ekonomske i kulturne zaostalosti. U njima nije bila sve do prošlog vijeka razvijena ni podjela rada. Ovo se ne bi moglo odnositi za neka naselja u primorskom dijelu Crne Gore kao što je Boka Kotorska. Interesantno je napomenuti da jedan dio naselja ni po broju stanovnika nije mogao biti grad. Znači, takva naselja u Crnoj Gori nijesu imala dva osnovna kriterijuma koja jedno naselje definišu kao grad a to su: a) da naselje nema manje od 2.000 stanovnika; b) učešće nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu tog naselja.

U ekonomskim istraživanjima i teoriji urbanizacija dobija svoje mjesto u posljednja dva stoljeća. To je i period kad nastaju dinamičnije etape u razvoju crnogorskih naselja, a naročito od Berlinskog kongresa (1878). Crnogorska privreda naročito do Berlinskog kongresa, bila je nerazvijena, pa se to moralo negativno odraziti i na nivo urbanizacije. Međutim, u prvoj polovini XIX vijeka crnogorska privreda počinje da se izvlači iz krajnje zaostalosti i da se oslobađa patrijahalnih ostataka kojima je bila opterećena. Za ovaj period se može reći da su većina gradskih odnosno varošnih naselja u Crnoj Gori imala zanatske i trgovačke funkcije. Takvoj grupaciji pripadala su sledeća manja naselja varoškog tipa: Danilovgrad, Andrijevica, Rijeka Crnojevića, Virpazar, Mojkovac, Petrovac i dr.

Kad je riječ o gradskim naseljima za Crnu Goru se može reći da su to bile varoši i varošice (sve do 1931. godine). »U svakom stadijumu svog razvitka varoš je centralna ili prolazna stanica ljudskog saobraćaja usled mnogobrojnih veza materijalne i duhovne prirode, kojima je bar jedan deo varoškog stanovništva vezan s okolnim seoskim naseljima ili sa daljim varošima i selima.

Mreža saobraćajnih linija nekog zemljišta ili cele zemlje dovodi varoši u vezu sa susjednim zemljama i na posletku sa svetskim saobraćajem. Čvorovi toga saobraćaja su ljudska naselja. Saobraćaj izaziva stvaranje varoši« (Dr Jovan Cvi-jić, Opšta geografija — Antropogeografija, Beograd, str. 92). Tek 1931. godine ondašnja Podgorica (Titograd) imala je 10.000 stanovnika i više od 40% ne-poljoprivrednog stanovništva.

Promjene koje su nastale poslije Berlinskog kongresa znatno su izmijenile stanje u Crnoj Gori. Do tada saobraćajne prilike u Crnoj Gori bile su vrlo loše. Razvoj unutrašnjeg tržišta tekao je vrlo sporo. Strana tržišta — pazari postojali samo u Nikšiću, Podgorici, Skadru, Risnu i Kotoru. To je sve uveliko doprinijelo na potpuno odsustvo gradskog ili varoškog života. Ovaj period prve polovine XIX vijeka karakterišu i novi robno-novčani odnosi. Tek nakon Berlinskog kongresa Crna Gora dobija jedan broj novih gradova i varoši (Podgoricu, Nikšić, Ulcinj, Bar, Spuž, Kolašin), u kojima je još pod Turcima bila razvijena trgovina i gdje je postojao veliki broj trgovačkih dućana. Neposredno poslije Berlinskog kongresa izgrađeni su novi putevi i otvoreni novi pazari, pa je unutrašnje tržište moglo objediniti najznačajniji dio trgovačkog prometa. Od tada počinje dinamična etapa i razvoj crnogorskih gradova.

Crna Gora je poslije prvog svjetskog rata bila nerazvijeno područje u kojem je glavna djelatnost privrede bila poljoprivreda i zanatstvo. Između dva svjetska rata stvaraju se povoljniji uslovi za razvoj Jugoslavije. Međutim, Crna Gora i dalje ostaje nerazvijena. Glavno zanimanje stanovništva i dalje ostaju poljoprivreda i zanatstvo. Ovakav privredni razvoj nije mogao bitnije da utiče na promjenu ekonomske strukture stanovništva.

Za Crnu Goru se može reći da predstavlja nedovoljno urbanizovano područje i da po urbaniziranosti spada u najneurbanizovanija područja Jugoslavije. Da bi dobili potpuniju sliku o kretanju urbanizacije period od 1921. godine do danas možemo podijeliti na dva perioda, jedan bi obuhvatio razvoj urbanizacije od 1921. do 1953. godine, a drugi poslije 1953. godine. Za analizu ovog pitanja poslužićemo se podacima o kretanju gradskog stanovništva i koeficijenta urbanizacije Dr Dolfa Vogelnika (podaci uzeti od Dr Dolfa Vogelnika. Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja SFRJ, Beograd 1961.).

Koeficijent urbanizacije izražava se procentualnim učešćem gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. U demografskoj literaturi koeficijent urbanizacije od 0—20 označava malu urbanizaciju. To znači da gradsko stanovništvo u periodu 1921—1953. godine bilježi vrlo slab porast i nalazi se ispod jugoslavenskog prosjeka. Ukupno gradsko stanovništvo Crne Gore u 1921. godini iznosi svega 6,5% a u 1953. godini 10,2%.

Ocjenu kretanja gradskog stanovništva Crne Gore u periodu 1953—1971. godine izvršićemo na osnovu sledećih podataka (DR Ivanka Ginić, Dinamika i struktura gradskog stanovništva Jugoslavije. IDI, Beograd 1967. i Dr Ivanka Ginić, Dinamika gradskog stanovništva Jugoslavije prema prvim rezultatima popisa iz 1971. »Stanovništvo« januar—jun 1971.).

Iz tabelarnog pregleda se zapaža da se stopa urbanizacije u Crnoj Gori sa 14,7% u 1953. godini povećala na 29,5% u 1971. godini što praktično znači da se gradsko stanovništvo u 1971. godini u odnosu na 1953. godinu povećalo dvaipo puta. Najveći uticaj na urbanizaciju u posleratnom periodu ima privredni, a posebno razvoj industrije u poslednje tri decenije. Nasledivši veliku razliku u pogledu privredne razvijenosti pojedinih krajeva u Jugoslaviji, jedan

Tabela 1. Kretanje gradskog stanovništva i koeficijenta urbanizacije u periodu 1921—1953. godine

Područje	Gradsko stanovništvo			Indeks porasta gradskog stanovništva			Koeficijent urbanizacije			
	1921.	1931.	1948.	1931.	1948.	1953.	1921.	1931.	1948.	1953.
						1921 = 100				
Uže područje Srbije	296.752	515.367	690.562	173,7	232,7	294,7	10,5	14,7	16,6	19,6
Vojvodina	405.768	457.630	478.298	112,8	117,9	126,0	25,8	27,4	29,2	30,1
Kosovo	76.539	88.944	107.650	116,2	140,6	166,5	17,4	16,1	14,8	15,8
Hrvatska	363.667	502.440	616.531	138,2	169,5	220,7	10,7	13,4	16,3	20,4
Slovenija	147.278	170.203	259.951	115,6	176,5	220,9	11,4	12,2	18,1	21,6
Bosna i Hercegovina	166.485	209.090	294.826	125,6	177,1	222,1	8,8	9,0	11,5	13,0
Makedonija	162.165	225.504	264.558	139,0	163,1	207,3	20,1	24,1	22,9	25,8
Crna Gora	20.060	25.418	31.394	126,7	156,9	212,5	6,5	7,1	8,3	10,2
Jugoslavija	1.642.744	2.194.596	2.743.770	133,9	167,4	206,9	13,1	15,1	17,3	20,0

Tabela 2. Kretanje gradskog stanovništva u periodu 1953—1971. godine stopama urbanizacije u popisnim godinama

Područje	Gradsko stanovništvo				Indeks kretanja gradskog stanovništva				Stopa urbanizacije	
	1953.	1961.	1971.		1961.	1971.	1971.	1953.	1961.	1971.
					53	61	53			
Jugoslavija	3.992.051	5.266.080	7.245.268	131,6	131,6	181,5	21,7	28,3	35,3	
Bosna i Hercegovina	466.901	640.081	933.006	317,1	145,8	199,8	15,0	19,5	24,9	
Crna Gora	64.900	101.517	156.698	156,4	154,4	241,4	14,7	21,5	29,5	
Hrvatska	1.077.936	1.282.490	1.705.555	127,2	133,0	169,2	24,2	30,8	38,6	
Makedonija	367.110	490.159	759.696	133,5	155,0	206,9	26,0	34,9	48,1	
Slovenija	363.155	458.109	592.106	126,1	129,2	163,0	22,4	27,4	34,3	
Srbija	1.722.049	2.293.724	3.098.207	133,2	135,1	179,9	22,5	30,0	36,7	
Uže područje	976.478	1.382.430	1.928.538	146,6	139,5	179,5	21,2	28,6	36,8	
Kosovo	138.790	192.430	308.365	138,6	160,2	222,2	14,5	20,0	24,7	
Vojvodina	606.781	718.611	861.304	118,4	119,4	141,9	29,8	38,7	44,1	

od zadataka socijalističke izgradnje bilo je ukidanje različitosti razvoja pojedinih područja. Zato je tempo industrijalizacije u nerazvijenim krajevima veći od tempa industrijalizacije u krajevima koja su ranije prešla takvu fazu razvoja. Ovakav tempo industrijalizacije Crne Gore, jednog od nerazvijenih područja uslovio je i brz tempo privrednog razvoja. Veći privredni razvoj uslovio je povećanje privrednih aktivnosti u gradovima. Ovo je uslovilo i povlačilo za sobom priliv stanovništva sa sela u gradove i rast gradskog stanovništva. U predratnom periodu ni jedno gradsko naselje u Crnoj Gori nije imalo čisto industrijsku funkciju.

Prema statističkim podacima iz 1931. godine u 36 naselja varoškog tipa živjelo je 12.485 domaćinstava, tj. 60.416 stanovnika. Iste godine u Crnoj Gori je bilo 79,1% poljoprivrednog i 20,9% nepoljoprivrednog stanovništva. Sa pojavom industrijalizacije dolazi do socioekonomske transformacije i novog prostornog pomjeranja stanovništva. Tako je u periodu 1953—1961. godine broj poljoprivrednog stanovništva opao sa 60,3 na 43,9%, a u periodu 1961—1971. godine sa 43,9% na 34,2%.

Po svojim fizičko-geografskim karakteristikama, istorijskim uslovima razvoja, urbanom kompleksu i po strukturi pojedinih djelatnosti kako privrednih tako i društvenih SR Crnu Goru možemo podijeliti na dva područja: sjeverni dio SR Crne Gore i južni dio SR Crne Gore.

Južni dio Crne Gore obuhvata primorski dio sa sledećim opštinama: Ulcinj, Bar, Budva, Tivat, Kotor i Herceg-Novi, i tzv. zaleđe priobalskog dijela gdje bi došle opštine: Titograd, Cetinje i Danilovgrad.

Sjeverni dio Crne Gore čine sledeće komune; Nikšić, Plužine, Šavnik, Žabljak, Pljevlja, Bijelo Polje, Ivangrad, Rožaj, Plav, Mojkovac i Kolašin.

Prema statističkim podacima za Crnu Goru bilo je 1.260 popisanih jedinica imenovanih kao naselja. Od toga u 1971. godini većinu naselja čine seoska (1.174), 19 su gradska, a ostala mješovita.

Gradska naselja u Crnoj Gori su se kretala poslije rata u godinama popisa:

Tabela 3. Gradska naselja Crne Gore u godinama popisa

Područje	Gradska naselja		
	1953.	1961.	1971.
Sjeverna Crna Gora	5	5	10
Južna Crna Gora	4	6	9
Crna Gora	9	11	19

Dok je u 1953. godini bilo 9 gradskih naselja njihov broj se povećava na 11 u 1961. godini, a u 1971. godini na 19. Dinamiku rasta gradskih aglomeracija prati još dinamičniji porast gradskog stanovništva.

Regionalno posmatrano gradsko stanovništvo Crne Gore prema popisnim godinama, imalo je sledeći rast i indeks porasta:

Tabela 4.

Područje	Stanovništvo u gradovima			Indeks porasta		
	1953.	1961.	1971.	1961. 53	1971. 61	1971. 53
Južna Crna Gora	39.152	59.798	100.184	152,7	175,7	255,8
Sjeverna Crna Gora	25.748	44.719	81.089	173,6	180,6	314,9
Crna Gora	64.900	101.517	181.273	156,4	178,5	279,4

Na bazi ovih pokazatelja može se zaključiti da se više od dva ipo puta gradsko stanovništvo Crne Gore povećalo 1971. godine u odnosu na 1953. godinu. Regionalno posmatrano indeks porasta je veći u sjevernom dijelu nego u južnom.

Zbog kontinuiteta prezentiramo pregled kretanja ukupnog stanovništva:

Tabela 5. Ukupno stanovništvo Crne Gore

Područje	Ukupno stanovništvo			Indeks porasta		
	1953.	1961.	1971.	1961. 53	1971. 61	1971. 53
Južna Crna Gora	179.515	197.111	232.744	112,9	118,4	133,3
Sjeverna Crna Gora	245.158	274.762	269.960	112,0	118,0	120,1
Crna Gora	419.773	471.873	529.604	112,4	112,2	126,1

Regionalno posmatrano, a i periodično dinamika porasta gradskog stanovništva je mnogo izraženija od dinamike kretanja ukupnog stanovništva.

Da bi dobili stopu urbanizacije potrebno je izračunati učešće gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. To se može vidjeti i iz sledećeg tabelarnog pregleda:

Tabela 6. Stope urbanizacije i indeksi stopa po područjima

Područje	Indeksi porasta			Koeficijenti urbanizacije		
	1953.	1961.	1971.	1961. 53	1971. 61	1971. 53
Južna Crna Gora	21,8	30,3	41,38	138,9	136,2	189,4
Sjeverna Crna Gora	10,5	16,2	27,31	154,3	168,5	260,0
Crna Gora	15,4	21,5	34,23	139,6	163,7	222,0

Opšta konstatacija na osnovu ove tabele je da je južna Crna Gora daleko urbanizovanije područje od sjeverne Crne Gore, ali dinamika urbanizacije povoljnija je na sjeveru. Dok stopa urbanizacije u sjevernoj Crnoj Gori raste u periodu 1953/71. za više od dvaipo puta dotle u južnom dijelu Republike ova

stopa se povećava za svega 89,4%. Posmatrano po jednim međupopisnim periodima jača dinamika se osjeća u južnoj Crnoj Gori u periodu 1953/61, nego u periodu 1961—1971, dok je to sasvim suprotan slučaj kod sjeverne Crne Gore.

Južna Crna Gora je u 1953. godini bila skoro dva puta urbanizovanije područje od sjeverne Crne Gore. Međutim, u narednom periodu, prije svega zahvaljujući prirodnom bogatstvu i izgradnji saobraćajnih veza sjeverna Crna Gora se sve više privredno razvija i lokacijom mnogih privrednih i društvenih aktivnosti u njenim gradskim aglomeracijama dolazi do osjetnog priliva stanovništva u iste a i rastu brojna nova gradska naselja. Sve to utiče da po dinamici stepen urbanizacije ovog područja je ispred južnog dijela Crne Gore.

Ako posmatramo nivo urbanizacije u pojedinim popisnim godinama vidjećemo da je južna Crna Gora daleko urbanizovanija od sjeverne Crne Gore. Tako u 1953. godini ovo područje je dva puta urbanizovanije od sjevernog i u narednom periodu osjeća se tendencija smanjenja ovog odnosa. Međutim, još uvijek ta razlika je velika i u 1971. godini 41,3% stanovništva južne Crne Gore živi u gradskim aglomeracijama dok u sjevernom području svega 27,3% (vidi tab. 6). Kao glavni razlog ovakve pojave jeste taj što u ovom području spada Titograd — glavni grad Crne Gore, u kome trenutno živi više stanovništva nego u ostalim 8 naselja ovoga područja (odnos Titograd ostala gradska naselja južnog dijela Crne Gore u 1971. godine: 54.832:45.675).

Ostala gradska naselja ovog područja su, izuzev Cetinja veoma mala. To su primorski gradovi duž obale Jadranskog mora u čijoj privrednoj aktivnosti prevladuje turistička privreda. Diferencijacija urbanizovanosti južnog dijela Crne Gore je velika što se može sagledati i iz sledećeg tabelarnog pregleda:

Tabela 7. Stopa urbanizacije po opštinama južnog dijela Crne Gore

Opština	1953.	1961.	1971.
Titograd	29,3	42,4	55,4
Cetinje	35,3	39,8	53,8
Ulcinj	34,3	35,1	39,3
Tivat	52,2	56,3	61,0
Kotor	24,7	29,1	30,4
Bar	—	8,5	13,09
Herceg Novi	—	25,05	36,5
Budva	—	—	41,7
Ukupno:	21,8	30,3	41,38

Crnogorsko primorje sa svojim urbanim aglomeracijama karakterišu mnoge društvene, demografske i sociološke promjene. Ovaj prostor naseljavale su mnoge civilizacije. To nam potvrđuju i ostaci današnjih starih naselja, utvrđenja i mnogobrojni kulturno-istorijski spomenici. Mnogobrojni arheološki nalazi nijesu ništa drugo nego da su ovdje u ranijoj istorijskoj prošlosti bila i nestala stara naselja, a umjesto njih postoje očuvane aglomeracije još od srednjeg vijeka. Duž same obalske linije Crnogorskog primorja stvorene su zgusnute aglomeracije koje su vrlo često predstavljale srednjevjekovne autonomne gradove koji su

imali obilježje države. Ti gradovi su često opasani zidinama i predstavljaju prava utvrđenja. Na ovom prostoru formirao se nacionalni stil primorske arhitekture na čiji izgled je uticala grčka i italijanska arhitektura. U urbanom sklopu gradnje zapaža se primorski tip kuće. Veliki uticaj na fizionomiju Bara, Kotora i Starog Bara ostavili su mlečani.

Stari Bar je orijentalni grad u kamenu i opasan starim zidinama. Dio Bara zvani Pristan danas se ruši i prema urbanističkom planu zbog izgradnje Barske luke, Novi Bar se izgrađuje na Topolici. Ulcinj takođe predstavlja orijentalni grad sav u zidinama.

Kotor je tipični srednjovjekovni grad u zidinama. Ovaj grad ima dosta trgova, pjaceta, kamenih palata, crkava, uzanih i krivih kamenih ulica. Budva je takođe interesantna srednjovjekovna aglomeracija.

Herceg-Novi je očuvao staro jezgro sa mnogobrojnim kulama i zidinama starog vijeka.

»Perast grad kapetana je zgusnuta skupina palata bogataša, sa interesantnim crkvama i zvonnicima, slikovito postavljen preko puta Veriga uz more sa interesantnim ostrvima sv. Đorđe i Gospa od Škrpjale... Postoje još veoma vrijedne cjeline sa poznatom bokokotorskom i paštrovskom kućom, koje sa okolnim pejzažom čine vanrednu kompoziciju« (Đorđe Minjević, neki aspekti urbanizacije našeg primorja, Praksa, Titograd, februar 1966, str. 78 i 79).

Posleratnu urbanističku izgradnju karakteriše stihijnost bez donošenja urbanističkih planova. Tek poslije 1957. godine pristupilo se izradi urbanističkih planova. Međutim, ovi planovi nijesu bili programski dobro razrađeni, rađeni su od raznih autora bez saradnje sa pojedinim komunama ovog regiona.

Veliki nedostaci stihije gradnje bili su i nepravilna lokacija pojedinih privrednih objekata koji su narušavali izgled starih aglomeracija ili prirodne ljepote Crnogorskog primorja. Takvi primjeri su lociranje nečiste industrije u Kotoru i bentonita u Buljarici blizu Petrovca.

Čitavo područje od Ulcinja do Herceg-Novog bilo je zahvaćeno objektima za turističke kapacitete koji su podignuti na samoj plaži, te na taj način zauzeli centralni i najljepši položaj na samoj obali. »Ovih pojava prostornog nametanja imamo skoro na čitavoj teritoriji među kojima se naročito ističe »Elektro-Srbija« na Slovenačkoj plaži, novo odmaralište u Bečićima kod Zavale, »Pošta« i Makedonsko odmaralište u Rafajlovićima, zgrada »Jugooceanije« i hotel »Slavija« u Kotoru, hotel u Petrovcu i Lučićama kao i niz drugih objekata. Ne treba izuzeti u obzir bungalove iznad hotela »Avale« u Budvi koji su izvedeni van urbanističkog koncepta i van kriterija u relacijama: objekat — pejzaž« (Đ. Minjević, IBID str. 81).

Zbog intenzivnog razvoja turizma u posljednje dvije decenije nastaju masovna migraciona kretanja prema Crnogorskom primorju. Tome je svakako doprinijelo izgradnja novih saobraćajnica kao što je Jadranska magistrala, izgradnja železničke pruge Beograd—Bar i aerodroma u Tivtu. To je uslovalo i vrlo pojačanu stihijnu individualnu gradnju koja je narušila ambijentalni izgled pojedinih aglomeracija ovog prostora.

Fizionomiju Crnogorskog primorja dosta je narušilo uništavanje vegetacije, posebno maslinjaka. Ovo zbog lociranja pojedinih objekata, provođenjem Jadranske magistrale, otvaranjem majdana i dr.

Kad je riječ o izgradnji turističkih naselja ovog prostora, treba istaći da nije prethodno izvršena izgradnja infrastrukturnih objekata i drugih pratećih

objekata. Tako na primjer, nedostatak vode nadoknadiće se izgradnjom zajedničkog vodovoda u čijem će finansiranju učestvovati sve primorske komune.

Prilikom trasiranja Jadranske magistrale na potezu ovog regiona nije bila obezbijedena urbanistička saradnja, pa je prošla kroz naseljena mjesta. Zato ju je neophodno smjestiti van ovih naselja, jer je potrebno izvršiti odvajanja spoljašnjeg tranzitnog i unutrašnjeg saobraćaja.

Iz tab. 7. zapaža se da je najurbanizovanije područje Tivat. U tom gradu je skoncentrisano 61,0% stanovništva te komune. Poslije njega dolaze Titograd i Cetinje. Ispod prosječnog nivoa urbanizovanosti nalaze se Herceg-Novi, Kotor i Bar. Razlog male urbanizovanosti Kotora leži u nedostatku površinskog prostora za razvoj samog grada. Smješten je na samoj obali mora uz podnožje lovčenskih stijena.

Barska opština je najneurbanizovanija opština u ovom području. U Baru kao gradskom naselju živi svega 13,0% stanovništva ove opštine. U narednom periodu očekuje se izgradnja železničke pruge Beograd—Bar i Luke Bar veći priliv stanovništva.

U cetinjskoj komuni stanovništvo bilježi tendenciju opadanja iz perioda u period. Uzroke treba tražiti u veoma malom priraštaju, a naročito u tome što je ovo područje poznato kao emigraciono. Baš zbog ova dva uzroka koeficijent urbanizacije u ovoj opštini je relativno visok, tako da više od polovine stanovništva ove opštine živi u gradu.

Titograd je umjesto Cetinja postao glavni grad Crne Gore 1946. godine. Samim tim što je glavni grad Republike on je najvažnije privredno i kulturno središte Crne Gore. Takva koncentracija privrednih agenasa i društvenih službi uslovlila je veliki priliv stanovništva u ovaj grad. U 1948. godini ovaj grad broji 10.330 stanovnika, a u 1971. godini 54.509. znači, gradsko stanovništvo u ovoj opštini se povećalo više od pet puta. Takav indeks porasta je daleko iznad drugih republičkih i pokrajinskih centara. Prema najnovijem urbanističkom planu predviđa se da će ovaj grad do 2000-te godine imati oko 140.000 stanovnika.

Sjeverno područje je daleko neurbanizovanije nego što je južno. Urbanizovanost po pojedinim opštinama data je u sledećoj tabeli:

Tabela 8. Step en urbanizacija sjevernog dijela Crne Gore po opštinama

Opština	Godina za koju se ocjenjuje		
	1953.	1961.	1971.
Nikšić	22,1	35,1	49,5
Pljevlja	16,8	21,9	29,6
Bijelo Polje	9,7	12,5	16,9
Ivangrad	11,1	15,8	22,9
Kolašin	—	—	14,9
Mojkovac	—	—	35,9
Rožaj	—	—	33,2
Plav	—	—	15,6
Ukupno sjeverna Crna Gora	10,5	16,2	27,3

Za pojedine gradove nema podataka po pojedinim godinama popisa zbog toga što u tim godinama ista nijesu imala karakter gradskog naselja.

Nikšićka komuna je najurbanizovanija opština ovoga područja i spada u red najurbanizovanijih opština Republike. 1948. godine u Nikšiću živi 6.013 stanovnika. Poslije 1950. godine on postaje industrijski grad te koncentracijom mnogih privrednih aktivnosti i društvenih službi uslovlilo je da 1971. godine ima 33.000 stanovnika. Posle Titograda ovaj grad predstavlja drugi urbani centar po dostignom stepenu urbanizacije u Crnoj Gori.

Pored Nikšića pažnju iz ovog područja privlače još gradovi Pljevlja, Bijelo Polje i Ivangrad. Stanovništvo nastanjeno u Pljevljima se udvostručilo u odnosu na 1948. godinu. U daljem razvoju, s obzirom na izgradnju sadašnjih i budućih privrednih objekata treba očekivati veći porast gradskog stanovništva.

Bijelo Polje, također, pokazuje dinamiku porasta gradskog stanovništva, ali urbanizovanost je veoma mala. Iako smješteno na dobrim saobraćajnim vezama ipak mogućnosti širenja ovog grada zbog nedostatka prostora i zbog zagađenosti rijeke Lima od industrijskih objekata u Ivangradu, su male te se ne može očekivati veći rast gradskog stanovništva u ovoj opštini.

Urbanizovanost kod Ivangrada je mnogo veća nego kod Bijelog Polja, ali je još uvijek ispod prosjeka sjeverne Crne Gore i daleko ispod prosjeka Republike. Grad ima sve uslove da postane urbanizovaniji, pogotovo što ima dobre saobraćajne veze i okolni prostor za njegovo teritorijalno širenje.

Kolašin, Mojkovac, Rožaje i Plav dobijaju karakter gradskih naselja tek u posljednjem međupopisnom periodu. Kolašin i Plav su najmanje urbanizovaniji i zajedno sa Barom predstavljaju tri najmanje urbanizovane komune u Crnoj Gori. Mojkovac i Rožaje su nešto urbanizovaniji. U područjima koja gravitiraju ovim gradovima živi relativno malo stanovništva što je uslovlilo veće stope njihove urbanizovanosti. Mojkovac postaje sve više industrijsko naselje i može se u perspektivi očekivati dinamičniji porast gradskog stanovništva u njemu.

U budućem dugoročnom razvoju Crne Gore sve je aktuelniji problem racionalnog korištenja prostora i njegove ukupne društveno-ekonomske valorizacije. »U proteklom periodu, a naročito u posljednjih desetak godina uloženi su krupni naponi i izdvojena znatna sredstva da se izrade regionalni prostorni planovi, generalni i urbanistički planovi nekih gradskih centara i detaljni planovi pojedinih užih zona. Relativno brzi razvoj, a pogotovu grana koje u većoj mjeri tangiraju prostor (turizam, rudarstvo, metalurgija, saobraćaj i dr.) i naglašena migraciona kretanja stanovništva, te brzi rast brojnosti jednih, a opadanje drugih naselja snažno su aktuelizirali problem razmjesta i organizacija funkcija u prostoru. U vezi s ovim javlja se čitav niz problema koji moraju biti rješavani smišljeno i dugoročno (zaštita pojedinih prostora, vode, vazduha, distribucije naselja u prostoru, organizacija pojedinih funkcija s gledišta razmjesta u prostoru i sl.).

Područje Crne Gore je relativno malo, a na njemu treba uskladiti razvoj grana, koje sa aspekta prostora mogu dosta lako doći u koliziju (razvoj turizma i razvoj metalurgije, turizma i ostale primorske privrede, metalurgije i gradskih naselja, metalurgije i zaštite prirodnih svojstava nekih rijeka itd). Sve to upućuje na orijentaciju stalne i dugoročne brige kontinuiranog rada na projektovanju funkcija u prostoru s dužnom pažnjom i vođenju računa o brojnim faktorima i dugoročnosti njihovog dejstva...

U periodu 1953—1973. godine broj gradskog stanovništva u Crnoj Gori povećan je za nešto iznad tri puta, a u nekim centrima za oko četiri puta. Otvaranjem i ubrzanjem procesa industrijalizacije uslovljen je proces vrlo naglaše-

nog transfera stanovništva iz poljoprivrede u vanpoljoprivredne djelatnosti i sa sela u grad. Međutim, razvoj gradskih aglomeracija nije bio toliko brz da bi mogli gradovi da prime sav odliv iz poljoprivrede. Zbog toga, prema popisu 1971. godine, bilo je 163.000 nepoljoprivrednih stanovnika koji žive na selu ili 30,8% od ukupnog stanovništva, odnosno približno 50% ukupnog seoskog stanovništva. Drugim riječima, poljoprivredno stanovništvo čini samo 50% seoskog stanovništva a oko 50% čini nepoljoprivredno stanovništvo. U narednom periodu djelimično će se usporiti dinamika odliva stanovništva iz poljoprivrede u vanpoljoprivredne djelatnosti, ili će i dalje biti snažan pritisak sa sela u grad. Sve to nameće potrebu brzog procesa urbanizacije i to kako radi rješavanja stvorenih i nedovoljno riješenih problema, tako i radi prihvatanja novog mehaničkog priliva, a istovremeno poboljšanje uslova života i rada na selu (elektrifikacija, komunikacija, poboljšanje materijalne osnovne škola i dr.).

U tom cilju potrebno je ubrzati projektovanje, uređivanje prostora i određivanje namjene površina. Zato su u proteklom periodu stvoreni osnovni uslovi (izgrađeni regionalni i urbanistički planovi, formirani stručni kadrovi, stečena značajna iskustva) na kojima se može uspješno razvijati dalji sistem planiranja i projektovanja namjene prostora, spriječiti ponavljanje raznih promašaja i neracionalnosti i učiniti proces urbanizacije znatno više organizovanim i zasnovanim na dugoročnim rješenjima . . .

Stopa rasta ukupne privrede od oko 8—9%, u čemu industrije oko 10% i turizma i saobraćaja oko 9—10%, izgradnja oko 35.000 stanova, zapošljavanje 51.000 radnika i smanjenje učešća poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu za 35% na oko 26%, usloviće dalje povećanje gradskog stanovništva. Broj gradskog stanovništva povećaće se sa 181.000, koliko je bilo u 1971. na oko 300—320 hiljada u 1985. godini, tj. povećaće se njegovo učešće sa oko 34% na 50% u ukupnom stanovništvu. Time će se povećati broj gradskog stanovništva za oko 120—125 hiljada lica ili za oko 72—75% u odnosu na 1971. godinu«. (Osnovi dugoročnog razvoja SR Crne Gore do 1975. godine, Titograd, februara 1975. godine, str. 35 i 36.).

LITERATURA

1. Dr Ivanka Ginić: Dinamika i struktura gradskog stanovništva Jugoslavije. IDN. Beograd 1967.
2. Dr Dolfe Vogelink: Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja SFRJ, Beograd 1961.
3. Đoko Minjević: Neki aspekti urbanizacije našeg primorja. »Praksa« (časopis br. 1/66. Titograd.
4. Dr Zdravko Ivanović: »Urbano-geografske promjene u razvitku Titograda«, Titograd 1974. godine.
5. Plan fizičkog razvoja regije sjeverna Crna Gora (sinteza). Titograd, 1970. godine.
6. Osnovi politike dugoročnog razvoja SR Crne Gore do 1985. godine. Titograd, 1975.
7. Savezni zavod za statistiku. Spisak gradskih naselja prema popisu stanovništva i stanova 1971. godine. Beograd 1973.

THE URBANIZATION PROCESS IN MONTENEGRO

by

Z. Ivanović

Prior to World War II Montenegro was the least urbanized region of Yugoslavia. Until 1931 none of its urban settlements had more than 10,000 inhabitants, with the exception of Podgorica (nowdays: Titograd).

The socialist development process in Montenegro was initiated in backward economic conditions. The number of urbanized inhabitants was small, the agricultural population accounted for four fifths of the total number of inhabitants. Consequently, the level of urbanization was very low. However, the accelerated post-war industrialization process raised the level of urbanization. 34% of the total population of Montenegro are nowadays city dwellers. Titograd and Nikšić boast the highest levels of urbanizations and represent the major urban agglomerations. They are at the same time the most important industrial centers and the towns with the greatest number of inhabitants in SR Montenegro.

Translated by M. Gavrilović